

ВСЕСВІТНЯ ІСТОРІЯ

УДК (031)94(477)

DOI <https://doi.org/10.32782/2663-5984.2025/2.23>**Борчук С. М.**

Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника

ПРОБЛЕМА ВСТАНОВЛЕННЯ ПРОТЕКТОРАТУ ОЛІВЕРА КРОМВЕЛЯ В АНГЛІЇ 1653–1658 РР.

У статті на основі наукової літератури проаналізовано особливості встановлення протекторату Олівера Кромвеля в Англії 1653–1658 рр. Встановлено, що 16 грудня 1653 р. О. Кромвель був проголошений Лордом-Протектором (покровителем) вільної держави Англії, Шотландії та Ірландії. Республіка, таким чином, поступилася місцем новому режиму – протекторату, по-суті, військовій диктатурі О. Кромвеля. У процесі дослідження з'ясовано, що згідно з розробленим конституційним документом під назвою «Інструмент управління» законодавча влада в країні належала протектору (у тексті було прямо названо ім'я Олівера Кромвеля) «спільно з парламентом», а виконавча – протектору «спільно з Державною радою».

В статті вказано на необмежену владу О. Кромвеля: він був головнокомандувачем армії й флоту, контролював фінанси й правосуддя, керував зовнішньою політикою, з відома Державної ради оголошував війну і укладав мир, нарешті, у перервах між парламентами його ордонанси (укази) мали силу законів. Прослідковано, що в країні запроваджувалася сувора цензура друкованого слова, незалежні газети закривалися, усі противники режиму переслідувалися. Розглянуто, що О. Кромвель проводив активну зовнішню політику. Наприклад, завоювання Ямайки стало першим випадком застосування Великою Британією державної політики і військової сили з метою захоплення колоній. Створення колоніальної імперії і вихід на світові ринки стали першочерговим завданням англійської зовнішньої політики.

Доведено, що для сучасного стану історичної науки характерний перехід до глобального розгляду проблем тематики протекторату О. Кромвеля в Англії як форми військової диктатури. Подальшу увагу до питання про проблеми протекторату О. Кромвеля в Англії як форми військової диктатури необхідно приділяти з метою більш глибокого й обґрунтованого рішення актуальних проблем тематики даного дослідження.

Ключові слова: протекторат Олівера Кромвеля, Англія, Лорд-Протектор, військова диктатура, «Інструмент управління», зовнішня політика.

Постановка проблеми. Актуальність роботи обумовлена, з одного боку, більшим інтересом до теми протекторату О. Кромвеля, а також «Інструменту управління» 1653 р. в сучасній науці, з іншого боку, її недостатньою розробленістю. З однієї сторони, постать О. Кромвеля як полководця та політичного діяча досліджена не достатньо. Це пояснюється неясністю та суперечливістю численних історичних відомостей про його особу. Другим аспектом актуальності вивчення обраної теми є надзвичайна цікавість дослідження історичної постаті О. Кромвеля, оскільки, будучи політиком і полководцем світового масштабу, він зумів розпізнати тенденції розвитку англійського суспільства та спрямувати їх в русло розвитку та

формування такої моделі демократії, яка й нині існує у Великій Британії, та якою захоплюється решта світу. Фактично талант О. Кромвеля полягав у тому, що він передбачив розвиток демократії в Англії і заклав її міцний фундамент.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням дослідження присвячено безліч робіт. В основному матеріал, викладений у навчальній літературі, носить загальний характер, а в численних монографіях з даної тематики розглянуті більш вузькі питання проблеми здійснення протекторату О. Кромвеля в Англії (1653–1658), а також так званого «Інструменту управління». Однак потрібно враховувати сучасні умови під час дослідження проблематики означеної теми. Недостатня

розробленість проблеми протекторату О. Кромвеля визначають безсумнівну важливість даного дослідження для історичної науки. У вітчизняній історіографії з даної проблематики варті уваги праці Н. Долматової [6], Г. Губаревої [4], Гейдера Р. [3], Ю Буракова та Л. Питльованої [2].

Постановка завдання. Мета статті полягає в тому, щоб висвітлити протекторат О. Кромвеля та «Інструмент управління» 1653 р. в Англії.

Для досягнення поставленої мети визначено такі завдання:

1. Охарактеризувати особливості встановлення протекторату Олівера Кромвеля в Англії 1653–1658 рр.

2. Проаналізувати конституційний документ під назвою «Інструмент управління».

Теоретико-методологічними засадами статті є принципи історизму та наукової об'єктивності, системності, всебічності. При розв'язанні вище зазначених завдань використано такі загальнонаукові та спеціальнонаукові методи дослідження: історіографічний аналіз, логічний, проблемно-хронологічний та описовий методи.

Виклад основного матеріалу. 20 квітня 1653 р. О. Кромвель за допомогою кількох десятків мушкетерів розігнав залишки Довгого парламенту. Одночасно була скасована Державна рада країни – виконавчий орган республіки. Її функції взяла на себе рада офіцерів армії до якої увійшло кілька цивільних осіб. Верхівка армії не наважилась на проведення «вільних виборів», адже на хвилі критики існуючого ладу опозиція могла досягнути більшості в новому парламенті. На раді офіцерів було вирішено скликати парламент з представників пуританських церковних громад. У липні 1653 р. 140 депутатів, відібраних радою офіцерів з кандидатів, які були названі церковними конгрегаціями у графствах, з'їхалися у Лондон. Новий парламент, який називався Малим, або Святим, або Бербонським (за ім'ям одного з активних членів, палкого баптистського проповідника, в минулому власника шкіряної майстерні Бербона), дуже швидко став небезпечним для офіцерської верхівки через свій радикалізм. «Фанатики», як почали називати частину депутатів – прихильників радикальних реформ, ліквідували акцизні збори, систему відкупів по збору податків, церковний шлюб замінили цивільним (вперше була введена система реєстрації актів цивільного стану), визволили з в'язниць боржників, які не в стані були сплатити свої зобов'язання [2, с. 42].

Реформаторська діяльність «святих» викликала занепокоєння заможних верств суспільства

(поширювалися чутки, що «святі» прагнуть досягнути майнової рівності). Через втручання у приватне життя людей із заборонами театральних вистав, спортивних змагань вони не викликали довіри у городян. Офіцерська верхівка вирішила покласти край діяльності радикалів і вступила у змову з поміркованою частиною парламенту. 12 грудня 1653 р. ці депутати, попередньо домовившись, з'явилися у парламент в ранковий час, коли значна частина радикалів за традицією запізнювалась, і за їхньої відсутності прийняли рішення про його саморозпуск і передачу законодавчих повноважень О. Кромвелю [6, с. 206].

16 грудня 1653 р. О. Кромвель був проголошений Лордом-Протектором (покровителем) вільної держави Англії, Шотландії та Ірландії. Республіка, таким чином, поступилася місцем новому режиму – протекторату, по-суті, військовій диктатурі О. Кромвеля. Він сам себе називав «констеблем всієї країни» [4]. Згідно з розробленим конституційним документом під назвою «Інструмент управління» законодавча влада в країні належала протектору (у тексті прямо названо ім'я О. Кромвеля) «спільно з парламентом», а виконавча – протектору «спільно з Державною радою». Отже, О. Кромвель отримував вищу довічну владу в країні; парламент з 400 чоловік обирався терміном на три роки; виборчий ценз був високим: 200 фунтів стерлінгів. Іншими словами, в парламенті протекторату були представлені лише великі і середні верстви дворянства й буржуазії. Протектор командував збройними силами, видав зовнішню політику, мав право вето. Протекторат став по суті військовою диктатурою [10, с. 216].

Конституція 1653 р., на думку її укладачів, містила в собі три принципи управління державою: монархічний (одноосібний протекторат), аристократичний (довічна Рада), демократичний (виборчий парламент). Автори Конституції – вищий склад офіцерів армії – старанно відводили різні підозри у встановленні військової диктатури. Перші кроки протектора були направлені до цієї ж цілі – під зовнішніми конституційними формами була прикрита диктатура військового керівництва. Разом з тим, «Інструмент управління» свідчив про недовіру вождів армії до обраної палати общин [3, с. 89]. Особливої уваги заслуговує 27 стаття «Інструменту управління», за якою уряд мав право збирати податки без згоди парламенту. Таким чином, був перекреслений увесь парламентський досвід Англії у відносинах з монархом, зокрема у податковій сфері. Щодо широти повноважень, зосереджених в одних руках, то

О. Кромвелю міг би позаздрити страчений у 1649 р. Карл I: він був головнокомандувачем армії й флоту, контролював фінанси й правосуддя, керував зовнішньою політикою, з відома Державної ради оголошував війну і укладав мир, нарешті, у перервах між парламентами його ордонанси (укази) мали силу законів [8, с. 375].

Через деякий час, погляди О. Кромвеля і членів парламенту розійшлися у вирішенні питання: чи буде Англія й далі продовжувати керуватися принципами військової диктатури? Це питання призвело до розриву протекторату з парламентом і розпуску останнього. Парламент вимагав скорочення армії з 57 тисяч чоловік до 30 тисяч і не забезпечував потрібним фінансуванням армію. 22 січня 1655 р. О. Кромвель розпустив парламент, заявивши, що суперечки в парламенті викликають невдоволення у країні [11, с. 14].

Настав період безпарламентського правління, який тривав 20 місяців, коли країною керував одноосібно Лорд-протектор разом з Державною Радою [1, с. 29]. Політичний устрій Англії набув яскраво виявлену форму військової диктатури.

Досить важливим питанням в країні залишалося фінансове. Для утримання армії як головної опори Лорда-протектора, посилення флоту, придушення повставших народних мас, ведення агресивної зовнішньої політики потрібні були великі кошти. Управління протекторату знаходилося у стані фінансової кризи. Необхідність поповнити державну казну військовим шляхом зіграла велику роль у ряді причин, які призвели до війни у 1655 р. з Іспанією. Але ці розрахунки не виправдалися, війна привела до загострення фінансового становища країни. Для виходу з фінансової кризи О. Кромвель шукав підтримки серед купецтва, торговців рабів [5, с. 464].

Влітку 1655 р. під час посилення виступів левелерів, радикальних сектантів, роялістів та інших угруповань, які були невдоволені системою управління країни, О. Кромвель розділив Англію та Уельс на 11 військово-адміністративних округів [1, с. 19], на чолі кожного округу були поставлені генерал-майори з необмеженою владою; перш за все, вони виконували політичний контроль, в їх руках також знаходилося місцеве управління і збір податків. На посади генерал-майорів були призначені колишні командири парламентської армії Скіппон, Ламберт, Гофф та інші. Одним з найголовніших завдань генерал-майорів було зняття надзвичайного податку з роялістів у розмірі 10% їхнього річного доходу з володінь. Метою цього податку було примушення самих роялістів оплачувати витрати

по придушенню їх особистих повстань [10, с. 215]. Запроваджувалася сувора цензура друкованого слова, незалежні газети закривалися, усі противники режиму О. Кромвеля переслідувалися.

Не дивлячись на посилене відбирання у населення засобів існування шляхом конфіскації, накладання штрафів, які називалися «добровільними пожертвуваннями», грошей не вистачало. В червні 1656 р. протектор скликав конференцію із членів Державної Ради і вищих офіцерів армії, на якій обговорювалося фінансове становище країни [10, с. 213]. Конференція прийняла рішення знову скликати парламент.

Влітку 1656 р. були проведені нові вибори під сильним контролем генерал-майорів, а у вересні зібрався парламент. Варто зауважити, що не дивлячись на високий ценз, склад парламенту, який зібрався 1656 р., виявився, з точки зору правлячої офіцерської верхівки і Державної Ради на чолі з протектором, незадовільним, потрібно було багато часу, щоб створити в цьому парламенті потрібну налаштовану більшість. Але навіть «очищений» парламент не мав великого бажання слухняно йти за протектором і керівництвом армії.

О. Кромвелю досить важливо було отримати від парламенту засоби для продовження війни з Іспанією. Парламент підтримав керівництво в питанні про «справедливість війни», але грошей на ведення війни видав значно менше, ніж вимагав протектор. Система генерал-майорів була ліквідована, на що О. Кромвель пішов після довгих суперечок. Парламент дав згоду на створення Вищого суду, який розглядав справи змови проти життя протектора і безпеки держави [9, с. 175].

У березні 1657 р. парламент звернувся до О. Кромвеля з проханням прийняти титул короля. Буржуазія та нове дворянство намагалися надати більшого авторитету державній владі. Ця пропозиція викликала велике невдоволення, перш за все, зі сторони армії, яка заявила, що встановлення королівського титулу суперечить тим принципам, за які вони боролися і поклялися підтримувати. Офіцери армії виступали за режим протекторату, за військову диктатуру, проти встановлення традиційної монархії [2, с. 209].

Їхні противники критикували режим протекторату як нестійкий. Вони пропонували встановити монархічно-парламентську систему управління, відмовитися від збирання податків. Також пропонували ввести принцип недоторканості парламентських депутатів, які могли залишити палату лише за рішенням суду й зі згоди парламенту, а не протектора.

В заміні відмови О. Кромвеля від протекторського режиму йому пропонувався королівський титул. Також пропонувалося відновити палату лордів у складі від 40 до 70 чоловік, призначати яких мав О. Кромвель за згодою палати общин. Це був відкритий виклик до відновлення старої форми державності: король, лорди, общини [6, с. 210]. Після деяких коливань О. Кромвель відповів відмовою, однак у тому ж 1657 р. зробив перший крок до монархії: титул протектора став спадковим, крім того, він відновив діяльність палати лордів [2, с. 44].

О. Кромвель провадив активну зовнішню політику. В інтересах великого капіталу у 1654 р. була відряджена експедиція на завоювання острова Гаїті у Вест-Індії. Це було прямим продовженням операцій корсарів часів королеви Єлизавети, але тепер висувалося завдання не грабувати узбережжя Америки, а заснувати колонії. Напад на острів призвів до війни з Іспанією. Оволодіти Гаїті англіїцям так і не вдалося, однак у іспанців вони відібрали острів Ямайка у 1655 р. Завоювання Ямайки стало першим випадком застосування Великою Британією державної політики і військової сили з метою захоплення колоній. У 1658 р. англійські війська захопили порт Дюнкерк – важливу базу іспанців на європейському узбережжі. О. Кромвель вступив у союз з Францією проти Іспанії, незважаючи на те, що французький король підтримував претензії на англійський престол Карла II Стюарта, сина страченого монарха Карла I. Створення колоніальної імперії і вихід на світові ринки стали першочерговим завданням англійської зовнішньої політики [2, с. 44].

4 лютого 1658 р. О. Кромвель розпустив свій другий і останній парламент [6, с. 211]. Це призвело до загострення становища у країні. Створилася широка опозиція, яка була направлена проти режиму протекторату і особисто проти О. Кромвеля.

У різних куточках країни об'єднувалися, випускали маніфести, піднімали повстання кавалери, левелери, республіканці, анабаптисти. Карл II Стюарт, який знаходився в еміграції, Закликав своїх прибічників до повстання в Англії; він шукав допомоги для озброєння проти Англії у Голландії, Іспанії, Франції. Карл Стюарт підписав договір з іспанським королем, в якому за військову допомогу в разі встановлення його на англійський престол він обіцяв повернути Іспанії всі завоювання, захоплені О. Кромвелем у іспанців [6, с. 211].

У пошуках виходу з внутрішніх труднощів знову було підняте питання про прийняття

О. Кромвелем королівського титулу. У травні 1658 р. зібрався «Комітет дев'яти», який обговорював питання про дії майбутнього парламенту [4, с. 178]. Фінансове становище країни залишалося катастрофічним. До цього ще й додалася смерть О. Кромвеля 3 вересня 1658 р., яка прискорила процес розпаду системи протекторату. Призначений О. Кромвелем ще за життя наслідник – син Річард – зрозумів неможливість зберегти владу у своїх руках і під тиском офіцерів відмовився від титулу Лорда-протектора. На цьому формально закінчився режим протекторату, в період якого контрреволюційні сили великої буржуазії і нової земельної знаті, нового дворянства укріпилися настільки, що змогли відновити на троні стару династію Стюартів [6, с. 210].

Таким був фінал життєвого шляху О. Кромвеля... Стверджувати, що він мав якусь певну мету, категорично не можна. В нього не було до кінця продуманих ідей. Це типовий підхід до життя англійського сквайра. Варто наголосити, що він сам дуже влучно охарактеризував свою суспільну діяльність того часу: «Ніхто не підіймається так високо, як той, хто не знає, куди він іде» [6, с. 212]. Усі свої вчинки О. Кромвель вважав божественним призначенням. Усі важкі питання чудово вирішує кальвіністське вчення про «обраних», оскільки святий помилятися не може.

Висновки. Таким чином, О. Кромвель, отримавши певні повноваження, скасував верхню палату парламенту та призначив раду зі своїх бойових спільників-протестантів. За нового лідера, О. Кромвеля, було прийнято такі поправки: були заборонені дуелі в армії, дозволявся цивільний шлюб, все королівське майно передавалося до державної скарбниці. О. Кромвель також мав титул генералісимуса. Проте, взявши владу до рук (отримавши новий титул Лорд-протектора), О. Кромвель почав наводити суворий порядок, встановлювати свою диктатуру. Він жорстоко придушив повстання в Ірландії та Шотландії, розділив країну на 12 військових губернаторств на чолі з підзвітними йому генерал-майорами, ввів охорону головних доріг, наладив систему оподаткування. Гроші на фінансування нового режиму стягувались з переможених прибічників короля. У вересні 1658 р. О. Кромвель помер. За декілька годин до смерті він встиг назвати своїм спадкоємцем старшого сина Річарда, який виявився нездатним виконувати роль диктатора. У травні 1659 р. Р. Кромвель добровільно зрікся титулу протектора, чим нібито відновив республіканський устрій.

Список літератури:

1. Балух В., Коцур В. Ранньомодерна Європа. Чернівці : Наші книги, 2016. 704 с.
2. Бураков Ю., Питльована Л. Нариси історії Англії нового часу. Львів : Центр Європи, 2003. 128 с.
3. Гейда Р. Олівер Кромвель-видатний полководець, організатор англійської революційної армії. *Студентський науковий вісник Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка*. 2017. Вип. 42. С. 88–91.
4. Губарева Г. Усі видатні постаті всесвітньої історії. Харків : Торсінг плюс, 2006. 352 с.
5. Дейвіс Норман. Європа: Історія. Пер. з англ. П. Тарашук, О. Коваленко. Київ : Видавництво Соломії Павличко «Основи», 2001. 1463 с.
6. Долматова Н. Особливості встановлення протекторату Кромвеля й поява «Знаряддя управління» 1653 р. в Англії. *Юридичний вісник*. 2017. № 2. С. 206–212.
7. Історія країн Західної Європи та Північної Америки Нового часу (кінець XV – початок XIX ст.) : навч. посіб. / за наук. ред. З. Баран ; С. Качараба, Р. Сіромський, Б. Чума. Київ : Знання, 2015. 533 с.
8. Крушинський В. Кромвель Олівер. Політична енциклопедія. Редкол.: Ю. Левенець (голова), Ю. Шаповал (заст. голови) та ін. К. : Парламентське видавництво, 2011. С. 375.
9. Нова історія країн Західної Європи й Північної Америки. XVII – 60-ті рр. XIX століття : підручник / Б. Гончар, О. Машевський, Н. Папенко та ін. ; за ред. Б. Гончара. Київ : Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2013. 735 с.
10. Хрестоматія з історії держави і права зарубіжних країн. К., 1998. 504 с.
11. Хрестоматія з нової історії / Упоряд. Г. Цвікальська, С. Ходорков. Ч. I. К. : Радянська школа, 1973. 159 с.

Borchuk S. M. THE PROBLEM OF THE OBSERVANCE OF OLIVER CROMWELL'S PROTECTORY IN ENGLAND 1653–1658

The article analyzes the features of the establishment of the protectorate of Oliver Cromwell in England in 1653–1658 based on scientific literature. It is established that on December 16, 1653, O. Cromwell was proclaimed Lord Protector (protector) of the free state of England, Scotland and Ireland. The republic, thus, gave way to a new regime – the protectorate, in essence, the military dictatorship of O. Cromwell. In the process of research, it was found that according to the developed constitutional document called “Instrument of Government”, the legislative power in the country belonged to the protector (the text directly mentioned the name of Oliver Cromwell) “jointly with the parliament”, and the executive power – to the protector “jointly with the Council of State”.

The article points out the unlimited power of O. Cromwell: he was the commander-in-chief of the army and navy, controlled finances and justice, directed foreign policy, declared war and concluded peace with the consent of the Council of State, and finally, during the breaks between parliaments, his ordinances (decrees) had the force of law. It is traced that strict censorship of the printed word was introduced in the country, independent newspapers were closed, and all opponents of the regime were persecuted. It is considered that O. Cromwell pursued an active foreign policy. For example, the conquest of Jamaica was the first case of Great Britain using state policy and military force to seize colonies. The creation of a colonial empire and access to world markets became the primary task of English foreign policy. It is proved that the current state of historical science is characterized by a transition to a global consideration of the problems of the subject of O. Cromwell's protectorate in England as a form of military dictatorship. Further attention to the issue of the problems of the protectorate of O. Cromwell in England as a form of military dictatorship should be paid in order to provide a more in-depth and well-founded solution to the current problems of the subject of this study.

Key words: protectorate of Oliver Cromwell, England, Lord Protector, military dictatorship, “Instrument of management”, foreign policy.